

Függelék

A jogállam alapjai

XVI. Benedek pápa beszéde a Német Szövetségi Gyűlés (Bundestag) előtt

Berlin, 2011. szeptember 22.

Tisztelt Szövetségi Elnök Úr! Szövetségi Gyűlés Elnöke! Szövetségi Kancellár Asszony!
Szövetségi Tanács Elnöke! Tisztelt képviselő Hölgyek és Urak!

Nagy megtiszteltetés és öröm számomra, hogy a Tisztelt Ház előtt szólhatok, német szülőhazám parlamentje előtt, amely mint demokratikusan megválasztott népképviselői szerv azért ül össze, hogy a Németországi Szövetségi Köztársaság érdekében munkálkodjon.

Szeretnék köszönetet mondani Szövetségi Elnök Úrnak azért, hogy meghívott e beszéd megtartására, éppen úgy, mint szívélyes köszöntő szavaiért, és azért a megbecsülésért, amellyel fogadott. Most Önökhöz fordulok, tisztelt Hölgyeim és Uraim, bizonyosan úgy is, mint honfitársuk, aki hazájához való kötődését egész életén át érzi, és a német haza sorsát érdeklődéssel követi. Azonban e beszéd megtartására való meghívás rám, mint a pápára, Róma püspökére vonatkozik, aki a legmagasabb szinten viseli a felelősséget a katolikus kereszténységért. Önök mindezzel elismerik azt a szerepet, amely a Szentszék egyenrangú félként megilleti a nemzetek és államok közösségében. E nemzetközi felelősségem tudatában szeretnék megosztani Önökkel néhány gondolatot a jogállamiság alapjairól. Engedjék meg, hogy a jog alapjairól szóló gondolataimat a Szentírásból származó rövid történettel kezdjem! A Királyok első könyve számol be arról, hogy Isten a fiatal királynak, Salamonnak trónra lépésekor megígéri, hogy teljesíti egy kívánságát. Mit fog kérni ebben a fontos pillanatban a fiatal uralkodó? Sikert, gazdagságot, hosszú életet, ellenségeinek elpusztítását? Nem ezeket kéri. Arra kéri Istent, hogy „Adj tehát szolgáltnak értelmes szívet, hogy ítélni tudja népedet, s megkülönböztethesse a jót és a rosszat...” (1 Kir 3, 9).

A Biblia ezzel a történettel arra kíván rámutatni, hogy egy politikus számára végső soron mi kell, hogy számíton. Végső mércéje, és politikusi munkájának alapja nem lehet a siker, végképp nem az anyagi haszon. A politikának az igazságosságért kell fáradoznia, és ez által kell megteremtenie a béke alapfeltételeit. A politikus természetesen sikerre törekszik, ez teszi egyáltalán lehetővé számára, hogy hatást váltson ki politikai tevékenységével. A siker azonban az igazságosság mércéjének, a jog iránti elkötelezettségnek és a jog megértésének van alárendelve. A siker kísértés is lehet, amely ily módon kaput nyithat a jog meghamisításának, az igazságosság lerombolásának útja felé. „Ha tehát kiiktatjuk a jogot, mi egyebek az országok, mint nagy rablóbandák” – mondta egyszer Szent Ágoston.¹ Mi, németek, saját tapasztalatunkból tudjuk, hogy ezek a szavak nem üres rémképek. Átéltük azt, hogy a hatalmat elválasztották a jogtól, hogy a hatalom szemben állt a joggal, a jogot lábbal tiporták, és hogy az állam a jog szétrombolásának eszközévé vált – egy igen jól szervezett rablóbanda kezében, amely az egész világot fenyegette, és a szakadék szélére sodorta. A jog szolgálata és a jogtalanság uralmának megakadályozása a politikusok alapvető feladata, és ez így is marad. Abban a történelmi pillanatban, amikor az ember ölébe hull a hatalom, amely addig elképzelhetetlen volt számára, ez a feladat különösen sürgetővé válik. Az ember képes elpusztítani a világot. Önmaga manipulálására is képes. Úgyszólván képes arra, hogy embert alkosson, és hogy bizonyos embereket kizárjon az emberek sorából. Hogyan ismerjük fel azt, hogy mi a helyes? Hogyan tudunk különbséget tenni jó és

¹ De civitate Dei IV, 4, 1.

rossz, igaz jog és a jog látszata között? A salamoni kérdés marad az a döntő kérdés, amely ma is a politikusok és a politika előtt áll.

A jogilag szabályozandó kérdések nagy részében a többség elégséges kritérium lehet. Azonban nyilvánvaló, hogy a jog alapvető kérdéseiben, amelyek az ember és az emberiség méltóságára vonatkoznak, a többségi elv nem elegendő: A jogalkotás során a felelősök mindegyikének meg kell keresnie tájékozódási kritériumait. A III. században Órigenész, a nagy teológus a következőképpen indokolta meg a keresztények bizonyos érvényben lévő jogrendszerekkel szembeni ellenállását. „Ha valaki a szkítáknál találná magát, akiknek istentelen törvényeik vannak, és arra kényszerítenék, hogy velük éljen, bizonyosan értelmesen cselekedne akkor, ha az igazság törvényének nevében, amely ugyan a szkíták szemében törvényellenes, a többi hasonlóan gondolkodóval közösen egyesüléseket hozna létre a fennálló renddel szemben.”²

Ebből a meggyőződésből cselekedtek a náci rezsimmel és más totalitárius rendszerekkel szembeni ellenállási mozgalmak tagjai, és ily módon a jog és az emberiség egésze iránti szolgálatról tettek tanúságot. Számukra vitathatatlanul egyértelmű volt, hogy az érvényben lévő jog valójában jogtalanság volt. A demokratikus politikus döntéseinél azonban nem ugyanilyen egyértelmű annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mi felel meg a valóság törvényének, valójában mi a helyes, és hogy mi lehet törvény. Hogy az alapvető antropológiai kérdések vonatkozásában mi a jog és mi lehet érvényes jog, ez ma egyáltalán nem ilyen kézenfekvő. Sohasem volt könnyen megválaszolható kérdés az, hogy hogyan ismerhetők fel a valódi jogok, és hogy ily módon a törvényhozás hogyan szolgálhatja az igazságosságot. Mindez pedig mára ismereteink és tudásunk bőségében még sokkal bonyolultabbá vált. Hogyan ismerjük fel, hogy mi helyes? A történelem folyamán a jogrendszerek majd mindegyike vallási alapon jött létre. Az istenség szemszögéből tekintve dőlt el az, hogy mi a jogszerű az emberek között. Más nagy vallásokkal ellentétben a kereszténység sohasem írt elő az államok, és a társadalmak számára kinyilatkoztatott jogot, kinyilatkoztatáson alapuló jogrendszert. Ehelyett a természetre és az értelemre mint igaz jogforrásokra utalt – az objektív és szubjektív értelem összhangjára, amely persze előfeltételezi azt, hogy mindkét szféra Isten teremtő értelmében gyökerezik. A keresztény teológusok ezzel olyan filozófiai és jogi irányzathoz csatlakoztak, amely a Kr. e. II. századtól kezdve alakult ki. Az említett század első felében került sor a sztoikus filozófusok által kialakított szociális természetjog és a római jog mértékadó tanainak találkozására.³ Ebből az érintkezésből születtek a nyugati jogi kultúrák, melyek mindmáig döntő jelentőségűek az emberiség jogi kultúrájára nézve. A jog és filozófia e Krisztus előtti összefonódásából vezet az út a keresztény középkoron át a jog felvilágosodás korabeli kibontakozásáig, azon keresztül pedig egészen az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáig és a német Alaptörvényig, amellyel nemzetünk 1949-ben „hitet tesz amellett, hogy léteznek sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok, amelyek a világban minden egyes emberi közösség, a béke és az igazságosság alapját képezik.”

A jog és az emberiség fejlődésére nézve döntő jelentősége volt annak, hogy a keresztény teológusok az istenhiten alapuló vallásos joggal szemben a filozófia oldalára álltak, a természetet és értelmet egymásra irányultságukban mindenkire nézve érvényes jogforrásnak ismerték el. Ezt a döntést már meghozta Pál apostol a Rómaiakhoz írt levelében, mikor így fogalmaz: „Ugyanis a pogányok, holott törvényük nincsen (Izrael törája) a természettől vezérelve megteszik mindazt,

² Contra Celsum GCS Orig. 428 (Koetschau); vö. A. Fürst, Monotheismus und Monarchie. Zum Zusammenhang von Heil und Herrschaft in der Antike. In: Theol. Phil. 81 (2006) 321-338; idézet a 336. oldalon; vö. továbbá J. Ratzinger, Die Einheit der Nationen. Eine Vision der Kirchenväter (Salzburg – München 1971) 60.

³ Vö. W. Waldstein, Ins Herz geschrieben. Das Naturrecht als Fundament einer menschlichen Gesellschaft (Augsburg 2010) 11 skk; 31-61.

ami a törvényekben van, ők maguk a törvény maguknak, és így megmutatják, hogy a törvény követése a szívükbe van írva. Lelkiismeretük tesz nekik erről tanúságot...” (Róm 2, 14 sk). Itt jelenik meg a két alapfogalom, a természet és a lelkiismeret, amelyek közül a lelkiismeret Salamon értelmes szíve; ez nem más, mint a létezés hangjára nyitott értelem. Amikor egészen a felvilágosodás koráig, majd a második világháború után született Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáig, és Alaptörvényünk meghozataláig úgy is tűnt, hogy ily módon a törvényhozás alapjaira irányuló kérdés tisztázható, az utóbbi fél évszázadban a helyzet drámaian megváltozott. Ma a természetjog gondolatát különös katolikus tanításként tartják számon, amelyről katolikus kereteken kívül nem is érdemes beszélni, olyannyira, hogy az ember majdhogynem szégyenkezik, amikor ezt a szót egyáltalán megemlíti. Röviden utalni szeretnék arra, hogy ez a helyzet hogyan alakult ki. Mindenekelőtt alapvető jelensége van annak a tézisnek, miszerint „Sein” és „Sollen” között áthidalhatatlan árok húzódik. Eszerint „Sein”-ből nem következhet „Sollen”, mivel két egymástól egészen eltérő területről van szó. Mindennek alapja az értelem és a természet időközben szinte általánosan elfogadott pozitivista felfogása. Ha a természetet – Kelsen szavaival – egymással ok-okozati kapcsolatban álló Sein-tényezők összességéként fogjuk fel, akkor abból tényleg nem születhet semmiféle erkölcsi utasítás.⁴ A természetet pusztán funkcionális értelemben felfogó pozitivista természetfogalom – ahogy a természettudományok ezt a fogalmat értelmezik – nem építhet hidat a jog és az erkölcs felé, hanem újra meg újra csupán funkcionális válaszokhoz vezet. Ugyanez érvényes azonban az értelem pozitivista, szinte kizárólag tudományosan felfogott értelmezésére. Eszerint nem tartozik a szűk értelemben vett értelem világába az, amire igaz – hamis válasz nem adható. Éppen ezért ethoszt és vallást a szubjektív szférába kell utalni, mindezek kívül esnek a szűk értelemben vett értelem területén. Ahol a pozitivista értelem-felfogás egyedüli uralma érvényesül, – és köztudatunk tekintetében messzemenően erről van szó – ott az ethosz és a jog klasszikus megismerési forrásai hatályon kívül helyeztetek. A helyzet drámai, és mindenkit érint, szükséges tehát, hogy erről nyilvános párbeszéd folyjon. Egy ilyen párbeszédre való nyomatékos felhívás e megnyilatkozás alapvető szándékai közé tartozik.

A természet és az értelem pozitivista koncepciója, a pozitivista világnézet egésze az emberi megismerés és emberi tudásunk óriási részét jelentik, amelyekről semmi esetre sem szabad lemondanunk. Azonban mindez nem jelent önmagában teljes, az emberi lét mélységének megfelelő és elegendő kultúrát. Ahol a pozitivista értelmet önmagában elegendő kultúrának tekintik, és minden más kulturális valóságot a szubkultúrák világába üznek, ott az embert kicsinylik le, igen, emberségében fenyegetik. Mindezt éppen Európára tekintve mondom, ahol széles körök próbálják meg egyedül a pozitívizmust közös kultúraként és a jogalkotás közös alapjaként elismerni, minden más nézőpontot és értéket pedig a szubkultúrák világába utalnak.

Ezzel pedig Európa a világ más kultúráival szemben a kultúra-nélküliség állapotába süllyed, és egyszersmind extrém és radikális irányzatokat vált ki. A kizárólagosság igényét fenntartó pozitivista értelem, amely a működésen túl semmit sem képes érzékelni, ablaktalan betonépítményhez hasonlít, ahol a hangulatot és a világítást magunk teremtjük meg magunknak, egyiket sem kívánjuk többé Isten végtelen világából beszerezni. És ennek során nem rejtőzhetünk el az elől, hogy ebben a magunk alkotta világban, titokban mégis Isten készleteiből merítünk, amelyeket saját termékeinkhez alakítunk. Újra ki kell tárnunk az ablakokat, újra látnunk kell a világ végtelenségét, az eget és a földet, és meg kell tanulnunk mindezt helyesen használni. De mindez hogyan lehetséges? Hogyan találunk rá a végtelenre, a teljességre? Hogyan találhat rá az értelem

⁴ Waldstein, i.m., 15-21.

újra nagyságára anélkül, hogy az irracionalitásba kalandozna? Hogyan jelenhet meg újra a természet igaz mélységében, igényeiben és útmutatásával? Emlékeztetni szeretnék a közelmúlt politikai történetéből egy folyamatra, abban a reményben, hogy nem értenek túlságosan félre, és nem váltok ki mindezzel túl sok, egysíkú vitát. Azt mondanám, hogy az ökológiai mozgalom megjelenése a német politikában a 70-es évektől kezdve bár ablakot nem nyitott, azonban friss levegőért való kiáltás volt és máig is az maradt, amelyet nem eresztünk el a fülünk mellett, és nem tolhatunk félre azért, mert túl sok irracionalitást találunk benne. Fiatalok tudatossá váltak a tekintetben, hogy valami nincs rendben azzal, ahogy a természettel bánunk. Az anyag nem csupán a tetteinkhez szolgáló alapanyag, hanem benne rejlik a föld méltósága, és útmutatásait követnünk kell. Bizonyára világos, hogy ehelyütt nem állok ki egy meghatározott politikai pártért sem, mi sem áll tőlem távolabb. Mihelyst valami nem stimmel a valósággal való kapcsolatunkkal, akkor mindannyiunknak komolyan el kell gondolkodnunk minderről, és mindez mindannyiunk figyelmét kultúránk

alapjainak kérdésére irányítja. Kérem, engedjék meg, hogy még egy pillantás erejéig ezen a ponton maradjak. Az ökológia jelentősége időközben vitathatatlaná vált. Hallgatnunk kell a természet hangjára, és annak megfelelően válaszolni. Azonban kifejezetten szólni szeretnék még valamiről, amely továbbra is nagymértékben ide kapcsolódik: az embernek is van ökológiája. Az embernek is van természete, amelyre tekintettel kell lennie, és amelyet nem manipulálhat tetszése szerint. Az ember nem csupán maga alkotta szabadság. Az ember nem önmaga alkotja meg magát. Szellem és akarat, de természet is, akarata pedig akkor helyes, ha hallgat a természetre, tekintettel van rá, és elfogadja azt, mint ami ő maga, és amelyet nem maga alkotott magának. Így, és csak így jön létre igaz emberi szabadság.

Térjünk vissza a természet és értelem alapfogalmaihoz, amelyekből kiindultunk! A jogpozitivizmus nagy teoretikusa, Kelsen 84 évesen (1965-ben) feladta a „Sein” és „Sollen” kettősségének tanát. Azt mondta, hogy normák csak akarati aktusokból keletkezhetnek. A természet ebből kifolyólag csak akkor tartalmazhat normát, ha valamilyen akarat ezeket a normákat lefektette benne. Mindez ismét Teremtő Istent feltételezne, akinek az akarata belekerült a természetbe. Teljességgel reménytelen lenne „ennek a hitnek az igazságáról vitatkozni” – teszi hozzá.⁵ Valóban? – kérdezem én. Valóban értelmetlen meggondolni, hogy az objektív értelem, mely megmutatkozik a természetben, nem előfeltételez-e teremtő értelmet, Creator Spiritus-t?

Most Európa kulturális örökségének segítségére kell sietnünk. A Teremtő Isten létének meggyőződéséből fejlődött ki az emberi jogok gondolata, az emberek törvény előtti egyenlőségének gondolata, az a felismerés, hogy minden egyes ember emberi méltósága sérthetetlen, és annak tudata, hogy az ember felelős a cselekedeteiért. Az értelem e felismerései alkotják kulturális emlékeinket. Mindezt semmibe venni, vagy pusztá múltnak tekinteni, kultúránk összességének amputációját jelentené, és ezzel megfosztanánk teljességétől. Európa kultúrája Jeruzsálem, Athén és Róma találkozásából – Izrael Istenbe vetett hitének, a görögök filozófiai értelmének, és Róma jogi gondolkodásának találkozásából született. Ez a hármas találkozás alkotja Európa belső identitását. Ez az identitás az ember Isten előtti felelőségének tudatában, és a sérthetetlen emberi méltóság elismerésében minden ember számára megalkotta a jog mércéit, melyek védelme e történelmi pillanatban az előttünk álló feladat.

A fiatal Salamon király hatalomra lépésekor kérhetett valamit. Milyen volna, ha mi, a ma törvényhozói valamilyen kéréssel állhatnánk elő? Mit kérnénk? Azt gondolom, végső soron ma

⁵ Idézet Waldstein nyomán, i.m. 19.

sem kívánhatnánk mást, mint értelmes szívet – jó és rossz megkülönböztetésének képességét, illetéknépp azt, hogy igaz jogot alkossunk, az igazságosságot és a békét szolgáljuk. Köszönöm figyelmüket!